

OSMANLI BİRLEŞİK DEVLETLERİ DÜŞÜNCESİ: MUSTAFA REŞİT PAŞA'DAN MİDHAT PAŞA'YA OLUŞUM MEKANİZMALARI

Geliş Tarihi : 11.12.2022

Doktora Öğrencisi Caner YACAN¹

Kabul Tarihi : 27.12.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Çalışmada, XIX. yüzyılda, heterojen bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun var olma savaşı, Foucault'nun yönetimsellik kavramı bağlamında Osmanlı vatandaşlığı düşüncesi üzerinden sorunsallaştırılmaktadır. Bu doğrultuda Mustafa Reşit ve Midhat Paşa'nın uygulamaya koyduğu kurumlar, prosedürler ve düşüncelerden yola çıkılarak Osmanlı kimliğinin icat edilme mekanizmaları görünür kılınmaya çalışılmakta ve federal bir Osmanlı Birleşik Devletleri yönetim anlayışına varan yolun izi sürülmektedir. Paşaların, devlet hangi yöntemler ile nasıl yönetilmeli sorularına verdiği cevaplar ile Osmanlı'da bu dönemde topraktan çok kitlelerin yönetilmesini merkeze alan iktidar biçiminin nasıl dönüştüğünün ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda Paşalar'ın birbirini tamamlayan reformları ile eşitlik ve bölge sakinlerinin refahının artırılması üzerinde yoğunlaşarak ayrılıkçılıktan uzak bir adem-i merkeziyetçi yönetimi öncelikledikleri ancak dönemin ulus milliyetçiliği anlayışının buna izin vermediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Reşit Paşa, Midhat Paşa, Osmanlı Birleşik Devletleri, Yönetimsellik, Osmanlı vatandaşlığı.

JEL Kodları: N43, N45

THE THOUGHT OF THE OTTOMAN UNITED STATES: CREATION MECHANISMS FROM MUSTAFA RASHID PASHA TO MIDHAT PASHA

Abstract

In the study, the struggle for existence of the Ottoman Empire, which had a heterogeneous structure in the nineteenth century, is problematized through the idea of Ottoman citizenship in the context of Foucault's concept of governmentality. In this direction, it is tried to make visible the mechanisms of the invention of the Ottoman identity, starting from the institutions, procedures and thoughts put into practice by Mustafa Reşit and Midhat Pasha. Thus, the path to a federal Ottoman United States administration approach is traced. With the answers given by the Pashas to the questions of which methods and how the state should be governed, it is aimed to reveal how the form of power, which centered the management of the masses rather than the land, was transformed in the Ottoman period. As a result of the study, Mustafa Rashid and Midhat Pasha's reforms seem to focus on equality and the prosperity of the inhabitants of the region. They have defended a decentralized administration far from separatism in order to achieve this. But the result was that the nationalist conception of the period did not allow this mode of administration.

Key Words: Mustafa Rashid Pasha, Midhat Pasha, Ottoman United States, Governmentality, Ottoman citizenship.

JEL Codes: N43, N45

¹ İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, caneryacan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8529-9587

1. GİRİŞ

Amin Maalouf'un *Doğu'dan Uzakta* isimli romanının bir bölümünde öğrenci, öğretmenine Fransız Devrimi zamanında ilan edilen 'İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nde belirtilen hakların kadınları da kapsayıp kapsamadığını, eğer kapsıyor ise neden kadınların Fransa'da ancak II. Dünya savaşından sonra oy kullanma hakkını elde ettiklerini sorar. Öğretmen "kanun önünde eşitlik beyanına kadınların dahil edilmediklerini" belirtir ve ekler "gerçekliğin bu yönü o dönemde yaşamış insanlar açısından tasavvur edilemiyordu" (Maalouf, 2012, s. 143). Aslına bakılırsa beyannameden iki yıl sonra Olympe De Gouges (2017) beyannamede geçen *insan* sınıflandırmasının yalnızca erkekleri kapsamasına bir eleştiri olarak "Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesini" yayımlamıştır. Ancak dönemin Fransa'sının ataerki ruhu, kadın haklarının hegemon bir konuma gelmesine izin vermemiş ve bir süre sonra fikirleriyle zamanından önce dünyaya geldiği söylenebilecek olan Olympe De Gouges, giyotin ile idam edilmiştir.

Kadın haklarının o dönemde yaşamış çoğunluk için görünemezliğinden yola çıkılarak benzer bir durumun Tanzimat yöneticilerinin Osmanlı vatandaşlığı rüyası içinde geçerli olduğu düşünülebilir mi? Nitekim İlber Ortaylı (2006a, s. 151) "Osmanlılık, ulusalcılığın dünyasında ölü olarak doğmuştu" demektedir. Roderic'de (1997a, s. 15-16) XIX. yüzyılda "heterojen bir yapıya sahip bir imparatorluğun var olma hakkının bulunup bulunmadığını" sorgulayarak benzer bir cevaba varmıştır. Peki zamanın milli egemenlik ile milliyetçiliği aynı potada eriten ruhu ile Tanzimat düşüncesinin uyuşmazlığı nereden doğmaktadır?

Bu soru kapsamında çalışmada, Tanzimat Dönemi aydınlarından Mustafa Reşit ve Midhat Paşa'nın düşüncelerinden yola çıkılarak bir Tanzimat rüyası olarak adlandırılabilir Osmanlılığın oluşum mekanizmaları görünür kılınmaya çalışılacak ve Osmanlı Birleşik Devletleri'ne giden yolun izi sürülecektir. Bu sorgulama, Paşaların bu dönemde merkeze aldıkları "devletin neyi yapıp neyi yapamayacağını, kamusal olan ile özel olan arasındaki ayrımın" Osmanlı'da yeniden tanımlanmasını sağlayan 'yönetimsellik' taktiklerini bizlere gösterebilecektir. Ayrıca bu sorgulama, toplulukların "Nasıl, kim tarafından, ne ölçüde, hangi amaçlarla, hangi yöntemlerle yönetilme"si (Foucault, 2005, s. 266) gerektiği sorularına verdiği cevaplar ile, Osmanlı'da bu dönemde sadece toprağı değil, yeni oluşturulan kurumlar ve prosedürler yardımıyla nüfus kitlesini yönetmeyi merkeze alan karmaşık bir iktidar biçimine dönüşümün ne şekilde gerçekleştiğine de ışık tutacaktır. Bu bağlamda çalışmada Foucault'nun "Hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan bu çok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler ve düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün" olarak tanımladığı "yönetimsellik" söylemi temel alınmaktadır (Foucault, 2005, s. 285).

Çalışmada Taner Timur'un da dediği gibi² kişiler için bir demokrasi kahramanı silueti çizilmesi amaçlanmamaktadır. Ancak yaşadıkları dönemin sosyal, ekonomik ve siyasal şartlarının bir ürünü olarak görülebilecek olan paşaların, yaşadıkları dönemden etkilendikleri kadar ve belki de daha fazla yaşadıkları dönemi ve sonrasını etkiledikleri ve başlattıkları "geleneği değiştirme geleneği" (Ortaylı, 2006a, s. 312) vurgulanmak istenmiştir. Bu çaba aynı zamanda Carr'ın (2015, s. 191) "ertelenmiş başarı" olarak nitelediği yaşandığı tarihte başarısızlık olarak görülen hareketlerin geleceğin başarılarına ön ayak olabileceği düşüncesini de olumlamaktadır.

²Taner Timur, Midhat Paşa'nın halk egemenliği ile ilgili birkaç söyleminden yola çıkarak Midhat Paşa'nın demokrasi tarihimizin öncüsü olup olmadığını sorgular. Tartışma için bkz. (Timur, 1986, s. 23).

2. MİLLET SİSTEMİ ve MUSTAFA REŞİT PAŞA’NIN BAŞLATTIĞI DÖNÜŞÜM

XIX yüzyıl Osmanlı Devleti’nde ıslahat hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Ancak bu yüzyıldaki yenilikçi hareketleri öncellerinden ayıran yapısal bir farklılığın bulunduğu söylenebilir. Bu dönemde, Fatih Sultan Mehmet zamanında idari kolaylığı sağlamak için kabul edilmiş olan ve her cemaatin kendi dini temsilcileri altında örgütlenmesini amaçlayan, din merkezli millet sistemi radikal bir şekilde değişikliğe uğratılmıştır (Davison, 1997a, s. 24). Eski millet anlayışına göre Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayri Müslimler, İslami siyasal düzeni kabul etmeleri şartı ile yaşam hakkı kazanmakta, ancak Müslümanlar ile siyasal ve ekonomik açıdan eşit konumda olamamaktadırlar. Gayri Müslimlerin, Payitahtta bir komutan, vezir veya sadrazam olmaları mümkünat dahilinde değildir. Bunun yanında cizye vergisi vermek, silah taşımamak, ata binmemek, kiliselerde çan çalmamak gibi zorunlulukları da bulunmaktadır (Somel, 2009, s. 89). Ayrıca bu dönemde İmparatorluk içerisinde yaşayan gayri Müslimler arasında da bir itibar sırası vardır. Buna göre İmparatorluk’da Müslümanların ardından Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerin hiyerarşik sıralanması ile bir kompartımanlı bütünlük sağlanmıştır (Küçük, 2006, s. 400).

XIX yüzyılda ise bu millet anlayışı, halktan çok devlet adamlarının düşünceleri doğrultusunda, uzun yıllar birbirinden kopuk yaşamış olan Müslüman ve gayri Müslim toplumu birbirine yaklaştırma çabası ile dönüşüme uğratılmıştır (Engelhardt, 2010, s. 52). Bu çabada yabancı devlet adamlarının zorlamasının yanında, Osmanlı devlet adamlarının imparatorluğun içinde bulunduğu gerçekler üzerinden yaptıkları yorumlarında etkili olduğu unutulmamalıdır (Ortaylı, 2006a: 309). Düzenlemeleri ifade eden “tanzimat” kelimesi ile kavramlaştırılan ve reformların süreklileştirilmesini merkeze alan bu dönemin (Findley, 2011, s. 40) başlangıç aşamasında Mustafa Reşit Paşa’nın izinin görüldüğü söylenebilir.

Mustafa Reşit Paşa ilk olarak II. Mahmut’un oluşturduğu reformu önceleyen bürokratların yetiştiği kalemiye kadrosundan çıkmış ve yine aynı padişah döneminde hükümet meclisine girmiştir (Aksan, 2011, s. 85). Bundan önce bizzat II. Mahmut tarafından Fransızca öğrenmesi istenmiş³ (Ortaylı, 2006b, s. 302-303) ve öğrendiği dil aracılığı ile dış dünyayı tanımıştır.⁴ Ülkenin içinde bulunduğu zorlu durumun yenilikçi atılımlar ile atlatılabileceğine inandığından reformu değişilmez bir amaç olarak içselleştirdiği ve hükümete de bu amacı benimsetmeye çalıştığı söylenebilir. Mustafa Reşit Paşa’nın bu amacının bir yönü ülke içindeki birlikteliği sağlamaya çabalarken öbür yönü, Avrupa devletlerinin güvencesini kazanmayı hedeflemektedir. Bu bakış aynı zamanda Avrupa ile uzun süre ilişkilerini dondurmuş olan bir devletin hayatta kalma reçetesini oluşturmaktadır (Engelhardt, 2010, s. 451).

Göreve geldikten sonra ilk olarak devletin çürümüş idari yapısındaki rüşveti ortadan kaldırmaya çabalamış ve artık normalleşen yolsuzluklara karşı bir Hatt-ı Şerif onun gayretleri ile ilan edilmiştir. Ardından ikinci bir ferman aracılığı ile amme idaresindeki çeşitli hizmetlere yönelik alınan gelirlerin ve tekellerin kaldırılması, yabancıların gayrimenkul alımlarına izin verilmesi ve mülkiyet sisteminin değiştirilmesi noktasında kararlar alınmasını sağlamıştır. İngiltere, Fransa ve Avusturya ile ticaret antlaşmalarının imzalanması ve

³Ayrıca Reşid Paşa’nın İstanbul’a gönderdiği masraf pusulaları için bkz. (Baykara, 1994, s. 51). Paşa’nın “Fransa lisanı talim eden hoca aylığı” 200 Frank, bir aydaki “tiyatro ve opera masrafının” 300 Frank olması dikkat çekmektedir.

⁴ Paris’te Reşit Paşa’nın yüzünün salonlarda, tiyatrodan ve edebiyatçıları arasında tanınmış bir sima haline geldiği söylenmektedir (Davison, 1997, s. 46).

karantina uygulaması onun öncülüğünde başarı ile gerçekleştirilmiştir (Engelhardt, 2010, s. 73-74).

Yaptığı yoğun çalışmaların ardından bir süreliğine görevden uzaklaştırılmış olsa da, babası II Mahmut'un ölümü ile genç yaşta padişah olan Abdülmecit, karşı karşıya kaldığı Mısır sorununu çözebilmek ve Avrupa devletlerinden yardım alabilmek amacı ile Mustafa Reşit Paşa'yı, Londra elçiliğinden Hariciye Nazırlığına getirerek tekrardan hükümet meclisine almıştır (Noviçev, 2006, s. 259). Bunun nedeni, Londra büyükelçiliğinin yanında daha önce Paris Büyükelçiliği görevini de üstlenmiş olan Mustafa Reşit Paşa'nın, Avrupa siyasetini iyi bilmesi ve Avrupa'nın Osmanlı ile ilgili bilgilerine vakıf olması olarak görülebilir. Nitekim Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat'ın ilanında önce Lord Palmerston'a, aklında, değişmez temellere dayanan ve buna bağlı olarak iyi çalışan bir idareyi tesis edecek mekanizmaları yaratan bir sistem olduğundan bahsetmektedir (Çetinsaya, 2009, s. 59).⁵ Ayrıca Ferman'ın ilanından birkaç yıl önce İstanbul'da uzun yıllar Birleşik Krallık elçiliği görevini yürüten Canning ile yaptığı ve Tanzimat'a hayat ve mülk masuniyeti ile başlanması gerektiğini anlatan sohbet, hattın ilanından birkaç yıl önce ana maddelerin Reşit Paşa'nın belleğinde oluştuğunu gösterebilmektedir (Kaynar, 2010, s. 164).

Bu fikri ile bağlantılı olarak Mustafa Reşit Paşa İstanbul'a geldikten sonra Padişah ile görüşerek ona, ülkenin içeride ve dışarıda karşı karşıya olduğu sorunları anlatmış ve bu sorunların ancak devlet yönetiminde kalıcı reformlar aracılığı ile çözülebileceğini bildirmiştir. Padişah'ın, Mustafa Reşit Paşa ile varmış olduğu mutabakat doğrultusunda, Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat-ı Hayriye Fermanı daha sonra padişahın isteği üzerine bir Hatt-ı Hümayun olarak Topkapı Sarayı'nın Gülhane Kasrında ilan edilmiştir.⁶ Ferman, Mustafa Reşit Paşa tarafından padişah, sadrazam, devlet adamları, eski kıyafetlerini çıkarmamakta ısrar eden ulema, yabancı elçiler ve halkın huzurunda okunmuştur.⁷ Sonrasında ise önce padişahın, ardından da ileri gelen devlet adamlarının bu yasalara ve yeniliklere uyacaklarına yemin etmeleri ile Osmanlı Devleti'nde ilk defa tüm güçlerin üstünde bir yasanın mevcudiyeti onaylanmıştır (Uğurlu, 2010, s. 13-15).

3 Kasım 1839 da kabul edilen Tanzimat Fermanı bu bakımdan, Osmanlı modernleşmesinin yapı taşlarından olarak görülebilir. Ferman, yarı anayasal bir özellik taşımasının yanı sıra Osmanlı devletinin yönetim yapısında da köklü bir değişikliğe neden olmuş ve hukuk devletinin ilk adımlarını oluşturmuştur (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006, s. IX). Bu bakımdan Ferman'ın oluşturulmasında Fransız İhtilali'nin onayladığı "İnsan Hakları Beyannamesi"nin örnek alındığı belirtilmektedir (Ülken, 2013, s. 30). Ayrıca ferman ile kimseye yargılanmadan yaptırım uygulanamayacağı, mal ve mülkün zorla alınamayacağı hükmü getirilmiştir (Ortaylı, 2006a, s. 100). Hatt-ı Şerif'in en ilgi çekici söylemlerinden biri ise "Bu imparatorluk ödünleri, dini ya da mezhebi ne olursa olsun bütün uyruklarımızı kapsar" vaadidir (Davison, 1997a, s. 49). Böylelikle Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan herkesin kanunlar karşısında eşit olduğu resmen açıklanarak, Fatih Sultan Mehmet'ten bu yana kabul edilen millet anlayışından köklü bir sapma gösterilmiştir. İlk kez Osmanlı Devleti'nin bir uyruğu olmak, dini aidiyet ile değil "din dışı hukuki kriterler" ile

⁵ Ayrıca bu görüşmenin ayrıntılı bir analizi için bkz. (Mardin, 2006, s. 111-113).

⁶ Birçok yerde Ferman'ın Gülhane Parkı'nda ilan edildiği söylense de, Ferman Topkapı Sarayı'nın Gülhane Kasrında ilan edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alkan, *Tarihte Yolculuk- Bölüm 1- Tanzimat Fermanı ve Dönemi Programı*).

⁷ Gülhane Hattı Hümayumu okunmadan önceki gece bir kethüdanın yanına gelerek meramını anlatmak istemesine karşı Reşid Paşa'nın verdiği "Efendim sen ne efkardasın, ben ne haldeyim; ben yarınki gün bir mehlekedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur" cevabı aslında Paşa'nın ne kadar stresli bir dönemde olduğunu göstermektedir (Kaynar, 2010, s. 175).

bağdaştırılmaktadır (Alkan, 2009, s. 384). Bu sayede vatandaşların devlete olan sadakatinin arttırılması, ayrılıkçı milliyetçiliğin rüzgarının kesilmesi ve devletin bütünlüğünün sağlamaştırılması beklenmektedir.⁸ Bir tür siyasi dönüm noktası olarak görülebilecek bu politikanın amacı “imparatorluk tebaasının hukuk müsavatinı dayanan Osmanlı birliğidir.” Bu noktada Batı’da sınıf çatışmaları temelinde ilerleyen eşitlik olgusunun Osmanlı Devleti’nde farklı bir yol takip ettiği de söylenebilir (İnalcık, 1992, s. 4).

Bunun dışında Ferman ile hükümdarın keyfi hareket edebilme özgürlüğü, oluşturulan siyasi kurumlar aracılığıyla çerçevelebilmiştir ki bu durum modern anayasacılığın temel gayelerinden birisidir. Böylelikle İmparatorluğun iyi hükümdar yetiştirilmesine bağlanan gelecek tasavvuru artık maddi varlıklar ve kurumlar vasıtası ile sağlanacaktır (Mardin, 2006, s. 113-115). Nitekim sultanın iktidarının sınırlandırılması dönemin kasidelerinde de kendisine yer bulmakta, Şinasi; “Bir ıtıkname dir* insana senin kanunun. Bildirir haddini Sultan'a senin kanunun” diyerek (Çetinsaya, 2009, s. 64; Kaplan, 2006, s. 338) iktidarı elinde bulunduranların, insanların hayatları üzerindeki sınırsız tasarruf hakkının Tanzimat ile birlikte dağılmaya başladığını haykırılmaktadır (Mumcu, 1994, s. 44). Çünkü Padişah, fermanda belirtilen prensiplerin uygulanması sırasında Meclis-i Vala’da çoğunluk oyu ile alınacak kararları onaylayacağı doğrultusunda bir garanti vermiş ve böylelikle kendi haklarını sınırlamayı kabul etmiştir (Davison, 1997a, s. 49).

Bu bağlamda Mustafa Reşit Paşa, Padişah’ında uyacağına yemin ettiği yasaları yerine getirmek amacıyla bir Heyeti Vükela yönergesi çıkartarak can güvenliği, mülkiyetin dokunulmazlığı ve kanunlar karşısında eşit vatandaşlığı eyleme koyma noktasında oldukça ısrarcı davranmıştır. Bu dönemde Edirne Valisini keyfi olarak iki kişiyi astırmak ile suçlayarak mahkemeye vermiş, Meclis-i Vala’ya gelen şikayetleri özenle tetkik ettirmiş, halka önceden olduğu gibi kanunsuz para toplayarak, rüşvet alarak zulmeden devlet adamlarını, yeni ceza kanununa göre yargılatmaktan tereddüt etmemiştir. Arşivlerde 1840-1841 yıllarına ait defterlerin bu gibi kararlar ile dolu olduğu söylenmektedir (İnalcık, 2006a, s. 133). Ayrıca dönemin bilinen devlet adamlarından Akif, Nafiz Paşalarla, Tanzimat Fermanı’nın ilanı sırasında sadrazam olarak görev yapan Hüsrev Paşa’nın bu dönemde rüşvet ile bağlantılı mahkum edildikleri bilinmektedir (Kaynar, 2010, s. 218). Bunların yanında Reşit Paşa, yeni yasaların görüşüleceği Meclis-i Ahkam-ı Adliye’yi, parlamenter rejim ile benzer özellikler taşıyacak biçimde dizayn etmiştir. Engelhardt (2010, s. 82) bu yeni mecliste görüşmelerin “1. Önemli her layiha bütün üyelerin incelemesine önceden verilmesi, 2. Konuşacak üyelerin adları tarih sırasıyla yazılması. 3. Kendisinden açıklama yapması istenen nazırın cevap vermesi zorunluluğu. 4. Görüşmeler için tutanak düzenlenmesi, 5. Oyların eşit durumunda padişahın kararına başvurulması. 6. Kesinleşmiş bir kararı eleştirme yasağı” kuralları doğrultusunda yapılacağını belirtmektedir. Böylelikle Meclis-i Vala’nın işleyişinde Batı ile benzer kuralların benimsendiği söylenebilir. Nitekim Reşid Paşa’da iki yıl sonra bu mecliste kendisine yöneltilen Batı’da ki meşrutiyetçiliği taklit ettiği iddialarını ‘kendisinden açıklama yapması istenen nazırın cevap vermesi zorunluluğu’ kuralı doğrultusunda reddedemeyecektir (Davison, 1997a, s. 49).

Ardından çıkarılan bir ceza yasası ile padişah dahil hiçbir devlet görevlisinin bir vatandaş öldüremeyeceği, bir vatandaşın mallarına el koyamayacağı garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Fermanların ve kararnamelerin olası yan etkilerine karşı gayri Müslimlerin şikayetlerinin ilişkili oldukları patrikhaneler aracılığı ile mecliste kurulan bir komisyonun

⁸ Mustafa Reşid Paşa’nın Tanzimat Fermanı’ndaki bu değerler ile ilgili düşünceleri için bkz. (Kaplan, 2006, s. 337).

* İtkiname kölenin azat edildiğini onaylayan yazıdır.

süzgecinden geçerek Bab-ı Aliye ulaştırılması sağlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik düsturunu her fırsatta dile getirmiş ve bu doğrultuda Meclis-i Vükelaya 5 Kasım 1839 fermanının yazılı olduğu iki anıt yapılması hususunda çalışmalarda bulunmuştur (Engelhardt, 2010, s. 85). Bu dönemde ulema sınıfından iki görevli fermamı anlatmak ve yapılanları denetlemek için Anadolu'ya ve Rumeli'ye gönderilmiştir.⁹

Mustafa Reşit Paşa, Rıza Paşa'nın ardından ikinci kez iktidara geldikten sonra da reformcu yapısını devam ettirmiştir. Sultan Abdülmecit ile çıktığı Edirne gezisinde gayri Müslim tebaa karşısında söylediği şu sözler onun Osmanlı vatandaşlığı düşüncesinden sapmadığının bir göstergesi olarak görülebilir.

Padişah, Müslüman tebaasının olduğu gibi, aynı şekilde tebaasından olan Hıristiyan ve Yahudilerin de huzur ve güven içinde yaşamalarını istemektedir. Din ve mezhep ayrılıkları onların bileceği şeydir; bu, haklarından yararlanmalarını engellemez ve aynı hükümetin tebaası ve aynı hükümdarın vatandaşları olduğumuza göre birbirimize kötü gözle bakmamız doğru olmaz. Hükümdarımız aynı zamanda lütuflarını tebaasının bütününe eşit şekilde verdiğinden onların da kendi aralarında uyum içinde yaşamak ve çalışmakla ortak gelişmeye katılmaları gerekir (Engelhardt, 2010, s. 118).

Nitekim bir süre sonra devletin adli kurumlarında yapılan bir değişiklikle gayri Müslimlerin, Müslümanların aleyhine yaptıkları tanıklıkların geçerli olması sağlanmıştır ki bu değişiklik uzun yıllardır Müslümanlar ile gayri Müslimler arasındaki ilişkileri düzenleyen yasaların kaldırılması anlamına gelmektedir (Engelhardt, 2010, s. 120).

Tanzimat maliye alanında da Fransız idaresini örnek alan bir tahsil sistemi uygulamaya çalışmış ve bu dönemde bir devlet bankası kurma tasarısı mecliste kabul edilmiştir. Hattın ilanından önce geçerli olan ve bir memura belirli bir süreliğine hazineye verilen bir vergi sözü karşılığında vilayetin satılmasını anlatan iltizam usulü kaldırılmıştır. İltizam usulünde merkez hükümetin memur atama ya da memuru görevden alma gibi yetkileri bulunmamaktadır. Yapılan sözleşme ile vali hükümdarın tüm imkanlarına sahip olarak egemen olduğu topraklarda istediğini idam ettirme, istediği vergiyi alabilme, orduyu toplayabilme gibi haklara erişebilmektedir. Tanzimat ile birlikte bu usul kaldırılarak her vilayete merkezden bir vali, defterdar ve maliye nezaretinden memur atanmış ve böylelikle vilayetlerin hükümete ve kanunlara karşı sorumlu olması sağlanmaya çalışılmıştır (Engelhardt, 2010, s. 137-139).

Ayrıca bu dönemde Mustafa Reşit Paşa'nın yönetim programı önerisi ile kurulan vilayet meclisleri parlamenter rejime geçişin bir ön hazırlığı olarak görülebilir. Bu yeni yönetim şekli ile vali meclise sormadan bir şey yapamamaktadır. Vergilerin ise ücretli tahsildarlar (muhasıl) aracılığı ile servet esaslı göz önüne alınarak toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında muhasıllar tebaaya Tanzimat'ın getirdiği eşitliği anlatma, meclisler kurma, vergi mükelleflerini belirleme gibi geniş bir görev alanına sahiptirler (Findley, 2011, s. 52). Vilayetlerde oluşturulan bu yeni örgütlenme, o güne dek çok geniş yetkilere sahip olan valilerin gücünü azaltmanın yanında her sınıftan halkın belirli bir oranda idareye katılımını da öngörmektedir. Bu bağlamda sancaklarda kurulan ve bölgede yaşayan dört Müslüman ile diğer cemaatlerin ileri gelenlerinden seçilmiş birer kişinin oluşturduğu ve haftada iki ya da üç kez toplanacak olan meclislerde (vali, müftü, hakim, mal müdürü meclisin tabii azalarındandır) fikirlerin çekinilmeden söylenebileceği, Tanzimat'ın getirdiği

⁹ Tanzimat'ın ilanı ile yapılacakları vilayetlere bildiren ferman için bkz. (Kaynar, 2010, s. 180-181).

yeniliklerin yerine getirilmesinin kontrolünün sağlanacağı, bütün mülki, adli ve mali işlerin müzakere edilebileceği bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır (İnalcık, 1992, s. 6).

Tüm bunların yanında Reşit Paşa eğitim sahasında da önemli reformların yapılmasına ön ayak olmuştur. Eğitim sistemi onun öncülüğünde ilk, orta ve yükseköğretim şeklinde sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Eğitim alanındaki yeniliklerin tanzim edilmesi amacı ile bir Mekteb-i Umumiye Nezareti ve bir Meclis-i Maarif oluşturulmuştur. Burada alınan karar ile sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesi, buradan mezun olanların rüşdiye mekteplerine gitmesi ve ardından Darülfünuna kayıt yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde okullarda okutulacak olan ders kitaplarının yazılması ve gerekli tercümelemlerin yapılabilmesi amacı ile Encümen-i Daniş kurulmuştur. Böylelikle farklı fikirlerin İmparatorluk içerisinde hayat bulabilmesinin önü açılmaya çalışılmıştır (Kaplan, 2006, s. 342).

Tüm bu yenilikler Reşit Paşa'nın karşısında bir muhalefet oluşmasına da neden olmuştur. Reşit Paşa'nın görevden alınabilmesi için padişaha, Paşa'nın Cumhuriyet kuracağı ve saltanatın elinden gideceği konusunda bildirimler dahi yapılmıştır (Manneh, 2006, s. 345). Halk içerisinde bir bölüm ise Paşa'ya eşitlik üzerinde yaptığı vurgudan dolayı 'gavur paşa' lakabını takmıştır (Davison, 1997a, s. 46). Gülhane Hattı'nın ülke genelindeki tesirlerine bakıldığında ise tekkelerde ve medreselerde bazı şeyhlerin peygamberi rüyalarında gördükleri ve peygamberin onlara; "Şeriatımı kaldırıyorsunuz; böyle giderseniz ümmetiniz değilsiniz" dediği ve bunun üzerinden halkın irşada çağrıldığı görülebilmektedir (Kaynar, 2010, s. 187). Benzer rüyalar diğer cemaatler içinde söz konusudur. Nitekim Rumlar da, Museviler hakkında benzer tavırlar sergilemişlerdir. "Meryem Ana'nın bir kadın ve çocuğa rüyada görüldüğü, Yahudilerle ticaret yapılmamasını kendilerine tembih ettiğini" belirtmişlerdir (Ortaylı, 2006a, s. 93). Bunun yanında halkın eşitliği içselleştirememesi ile ilgili ilginç olaylarda yaşanmaktadır. Kendisine gavur diyerek hakaret ettiği için bir Müslümanı zabıta karakoluna götürülen bir Hıristiyan, Müslümana yapılan "A oğlum şimdi Tanzimat var. Gavura gavur denmeyecek demedik mi?" uyarısını duyabilmektedir (Davison, 1997a, s. 51).

Getirmiş olduğu tüm bu yenilikler ve tepkilere karşı Mustafa Reşit Paşa önderliğinde hazırlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu "ölü bir vesika olarak kalmamış, imparatorluk içinde geniş ölçüde hareketlere yol açmış, geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılar doğurmuştur" (İnalcık, 2006, s. 128). Bunların yanında üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Hattın kendisinden sonrakiler için açtığı yol ve genişlettiği ufuktur.

3. MİDHAT PAŞA ve OSMANLI BİRLEŞİK DEVLETLERİ DÜŞÜNCESİ

1800'li yılların ortalarında Osmanlı'da Reşit Paşa önderliğindeki tanzimler aracılığı ile idari yapıda yapılan reformlar, eyalet valileri üzerinde bir merkezi denetim sağlarken bölge sakinlerine de yönetime katılım ve idarenin denetlenmesi konusunda bir görev tanımlamıştır. Taşrada oluşturulan yerel meclisler aracılığı ile ise Osmanlıların eşitliği ilkesi toplumda karşılık bulabilmektedir. Ayrıca gayri Müslimlerinde temsil edildiği meclisler, valiyi de denetleme görevine hakimdirler. Bunun yanında eyaletleri teftiş etmek ve reformları gözlemek amacı ile bu dönemde Avrupa ve Asya'ya geliştirme komisyonları gönderilmiştir. İşte bu komisyonlarda geleceğin yöneticisi olan Midhat Paşa'da katip olarak görev yapmaktadır (Davison, 1997a, s. 55). Asıl Adı Ahmet Şefik olan ancak Divan-ı Hümayun Kalemünde aldığı Midhat mahlası ile tanınan Midhat Paşa, 1822'de İstanbul'da doğmuş ve on yaşında hafız olmuştur. Yirmili yaşlarında Arapça ve Farsça öğrenmenin yanında hükümet dairelerinde katiplik de yapmıştır. Taşrada birçok görev aldıktan sonra taşranın sorunlarında uzman konumuna gelmiş ve otuz beş yaşlarında Fransızca öğrenmeye

başlamıştır.¹⁰ 1858 de altı aylığına kendi eğitimi için Avrupa'ya gitmiş ve orada Viyana, Paris, Brüksel ve Londra'yı gezmiştir. 1861 yılında ise Niş Valiliğine getirilmiştir. Sırp, Bulgar, Romen ve Rum başkaldırıları ve milliyetçi ayrılıkçılığı destekleyen Avrupa devletlerine karşı daha güçlü ve daha adaletli bir taşra idaresinin kurulması gerektiğine inanılan bir dönemde, Midhat Paşa, Niş eyalet valiliğinde yaptığı icraatlar ile ön plana çıkmaktadır (Davison, 1997a, s. 166-167).

Midhat Paşa Niş valiliği sırasında, haydutlara karşı yaptığı mücadele ile kamu düzenini sağlamak, yol yapımına önem vermek, gittiği yerlerde Müslüman ve Hıristiyan ileri gelenlerini bir araya toplayarak şikayetlerini ve görüşlerini dinlemek, Osmanlı kimliğindeki herkese eşit muamele yapmak ve dürüstlükten ayrılmamak gibi ilkeleri ile ünlenmiştir. O dönemde “Halk kırk elli yıl içinde artık kilise ve cami değil, sadece okullar ve insani kurumlar yapacak” demektedir (Davison, 1997a, s. 168). Sadrazam Fuad Paşa ile beraber Fransızların “departman” yönetmeliklerine dayandığı söylenen ve Heyeti Vükela'nın tamamı tarafından kabul edilen 8 Kasım 1864 tarihli kanunun başlıca hazırlayıcılarından. Bu kanun ile eyaletlerin yerini vilayetler almakta ve vilayetler ile birimleri arasında yeni bir hiyerarşi kurulmak istenmektedir. Her vilayet altında sırasıyla, sancaklara, kazalara, kasabalara ve nahiyelere bölünmekte, böylelikle idarenin en üstündeki padişah'tan en alt birime kadar uzanan bütünsel bir hiyerarşi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu hiyerarşi içerisinde vali, mutasarrıf ve kaymakam, padişah tarafından atanırken, alt birimlerdeki yöneticiler halk tarafından seçilmektedir. Bu da merkeziyetçilik ile adem-i merkeziyetçiliğin bir karışımını meydana getirmektedir.

Bunun yanında kanun ile vilayet, sancak ve kazalarda mülki amire bağlı idare meclisleri oluşturularak siyasal, mali ve ekonomik konuların tartışıldığı ve birlikte kararların alındığı bir organ yaratılmaya çalışılmıştır. Böylelikle Reşit Paşa'nın hayata geçirdiği eyalet meclislerinin yetkileri vilayet, sancak ve kaza meclislerine de dağıtılarak genişletilmiştir. Her üç kademedeki idari mecliste de seçim ile gelen üyeler bulunmaktadır. Bunlardan vilayet ve sancak meclislerinde iki Müslüman ve iki gayri Müslim, kaza meclislerinde ise dini fark etmeksizin üç üye seçim ile meclise girmekte, böylelikle seçim ve temsil en alt birimlere kadar nüfuz edebilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 2006, s. 281-282). Ayrıca Vilayetler Kanunu ile her vilayet, sancak ve kazada kurulmuş olan hukuk ve ceza mahkemelerine, şeyhülislam tarafından atanan kadı başkanlık ederken, idari meclis ile aynı süreçte seçilen üç Müslüman ve üç gayri Müslim de bu mahkemelerde üyelik yapmaktadır (Davison, 1997a, s. 169).

Kanun ile Osmanlı yönetim hayatına giren diğer bir temsili yenilik ise vilayetlerde oluşturulan genel meclislerdir. Bu meclisler her sancaktan seçilen dört temsilci ve kazalardan gelen iki Müslüman ve iki gayri Müslimden oluşmaktadır. Yılda kırk gün toplanan bu meclislerde imardan, vergilere, tarımdan, ticarete kamu ile ilgili tüm konular tartışılabilen ve çıkan kararlar bağlayıcılıktan çok danışma niteliği taşımaktadır. 1864 yılında yapılan bu kanunun temsili güçlendirerek meşruti yönetimin ilk adımlarını oluşturduğu düşünülebilir. Özellikle taşrada kurulmuş olan meclisler daha sonra kurulacak olan Meclis-i Mebusan'a bir temel teşkil etmiştir (Akyıldız, 2006, s. 79). Nitekim, Mithat Paşa'da anılarında vilayet sistemini “temsilciler meclisine bir başlangıç olarak düşündüklerini ve bir süreden beri kafalarında biçimlenmekte olduğunu” ileri sürer (Davison, 1997a, s. 172). Ayrıca Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmalarda Edirne vekili Rasim Bey'in İstanbul'dan çok önce taşrada seçimlerin yapılması ile ilgili olarak İstanbullu vekillere “İstanbullu oldukları ve intihablar içine yalnız bu sene girmiş buldukları için bu işi bizim kadar bilemezler. Biz taşralıyız. Bu

¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. (Anıl, 1995, s. 163; Pakalın, 2015, s. 15).

işi elbette daha iyi biliriz.” (Us, 1939, s. 86) söylemi de Meclis-i Mebusan’ın temelini çok önceden atıldığını gösterebilmektedir.

Yeni sistemin deneyimlenmesi ise Silistre, Vidin ve Niş vilayetlerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Tuna vilayetinin başına Midhat Paşa’nın getirilmesi ile başlar ki, bu yeni tip idari birimin plan ve programı da kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir (Anıl, 1995, s. 163). Midhat Paşa’nın yönetiminde bölge sakinleri ilk olarak asfaltlı yollar, köprüler, sokak lambaları, okullar, kamu binaları gibi bayındırlık hizmetleri ve Tuna nehri üzerinde kurulan vapur hattı, araba şirketi, modern tarım makineleri ile oluşturulan çiftlikler gibi ticari yapılar ile karşılaşmıştır. Bunun yanında oluşturulan menafi-i umumiye sandıkları (tarım kredi sandığı) aracılığıyla mühim bir sermaye birikimi meydana getirilmiştir (Ortaylı, 2006a, s. 162). Köylülerin sandık fonu için yarım dönüm toprak işlemesi ile oluşturulan ürünlerin, sandık kurullarınca satılması ile meydana getirilen sermaye, çiftçilerin düşük faizle ihtiyaçlarını karşılamasına olanak tanımaktadır. Bu sayede köylü yüksek faiz oranı belirleyen tefecinin elinden de kurtulabilmektedir. Nitekim bu dönemde oluşturulan menafi-i sandıkları günümüzde hizmet veren Ziraat Bankasının da temelini oluşturmakta (Pakalın, 2015, s. 26) ve Midhat Paşa hala Ziraat Bankası’nın ve balkanlardaki kredi sandıklarının kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Bunların yanında Midhat Paşa valiliği süresince idaresindeki bölgelerdeki yoksul ve kimsesiz çocukların bir sanat öğrenmelerine yönelik yetiştirme okullarını desteklemiştir. Rusçuk’ta orduya giyim eşyası üreten kız sanat okulu buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca oluşturulan düzenli birliklerin haydutları engellemesi de refahın artmasının nedenlerindedir. Onun yönetiminde vilayet kanununa göre yedi sancak ve kırk sekiz kazaya bölünen Tuna vilayeti, kanuna uygun temsil kurumları ile de donatılmış ve yüksek kademeli meclis üyelerine aylık dahi ödenmiştir. Hıristiyan ve Müslümanların uzlaşmacı bir şekilde örgütlendiği meclisler düzenli olarak toplanmış, hatta bu durum Mithad Paşa’nın ilk başlarda gavur paşa olarak anılmasına sebep olmuşsa da daha sonraları sistemin kabullenilmesi ile Mithad Paşa halk arasında gözlüklü isimlendirilmesi ile benimsenmiştir (Davison, 1997a, s. 174). Böylelikle Ali Paşa’nın da belirttiği gibi “halkın kamu işlerine katılmasıyla merkeziyetçi sistemin içerdiği mutlakıyetçi yan” düzeltilmeye çalışılmıştır (Engelhardt, 2010, s. 205).

Bölgedeki yerel dilleri de kullanmaya özen gösteren Midhat Paşa, ilk resmi vilayet gazetesi olan Tuna’yı, Türkçe ve Bulgarca olarak başkent Rusçuk’ta yayımlatmıştır. Sultan Abdülhamid hatıratında Mithad Paşa ile ilgili; Tuna valisi iken Bulgarcanın, Bulgar mekteplerinde okutulmasını himaye etmiş ve karşı çıkanlara “Hangi lisan olursa olsun tek okusunlar” diye cevap vermiştir, demektedir (Pakalın, 2015, s. 111). Midhat Paşa gittiği görevlere kendi ekibini de götürmektedir. Dönemin Ermeni Anayasasının yazarlarından olan Odyan Efendi, Midhat Paşa’nın danışmanı olarak önemli işler başarmıştır. Mithad Paşa’nın kendi adını verdiği ve edebi eserleri ile ünlenen Ahmet Midhat’da bu dönemde, Mithad Paşa’nın hizmetinde çalışmaktadır. Etrafına yetenekli insanları çok iyi toplayabilen Mithad Paşa onların örgütlenmesini de verimli bir şekilde gerçekleştirebilmiş, Müslim ve gayri Müslimler onun idaresinde bir arada coşkulu bir şekilde çalışabilmiştir. Mithad Paşa bunların yanında adil bir yönetim sergileyerek bölge sakinlerini yanına çekmeyi hedeflemiş ve böylelikle Bulgar milliyetçiliği ile mücadele etmeye çalışmıştır.

Hıristiyan ve Müslümanların iyi eğitim alabileceği karma okullar oluşturmuş ve imparatorluğa da örnek olacak bir ilkokul reformu gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan Osmanlılık düşüncesinin taşrada uygulama alanı bulmasının en önemli örneği Midhat Paşa’nın Tuna valiliği yıllarına denk gelmektedir (Ortaylı, 2006a, s. 151). Çünkü bu dönemde

farklı milletlerden unsurların eğitim aracılığı ile bir araya getirilerek Osmanlı bilincinin ortaya çıkarılması bir bakıma gerçekleştirilebilmiştir. Aslında bu dönem federal imparatorluk olarak Osmanlı Birleşik Devletleri düşüncesinin de olabilirliğinin sınındığı ve Osmanlıcılığın kendisini tekrar tekrar ürettiği bir dönem olarak görülebilir. Midhat Paşa'nın Tuna valiliğindeki uygulamaları bir bakıma Osmanlıcılığın bir laboratuvarı görevini üstlenmiştir (Somel, 2009, s. 97-98).

Tuna valiliğinden sonra Şuray-ı devletteki kısa süreli başkanlığı sırasında da Paşa metrik sistem, vatandaşlık, madenler, emniyet sandığı ve sanayi mektebi gibi konularda çalışmıştır (Çetinsaya, 2009, s. 60). Ancak daha sonra vilayet sisteminin daha geniş bir alanda uygulanabilmesine olanak sağlayacak Bağdat valiliğine getirilmiştir (Findley, 2011, s. 53-54). Bağdat valiliği sırasında da Midhat Paşa arkasında kaldırımlar, köprüler, parklar, su deposu sistemi, atlı tramvay hattı, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin birlikte okuduğu ortaokullar, askeri öğrenciler için akademi, Arapça ve Türkçe yayımlanan gazete, ücretsiz tedavi sağlayan bir hastane, yetimler için bir teknik okul, bir tasarruf sandığı, askeri giyim ürünleri üreten bir fabrika ve Basra'da gemi taşımacılığı şirketi gibi önemli eserler bırakmıştır (Davison, 1997a, s. 182). Bağdat Valiliğinden, gelir fazlası olarak merkeze gönderilen elli bin kese akçeye ek olarak vilayetin maarif ve imarı için ayrılmış olan yirmi dört bin kesenin daha istenmesi üzerine istifa etmiş olduğu ya da görevden alınmış olabileceği söylenmektedir (Pakalın, 2015, s. 35).

Tuna ve Bağdat vilayeti valiliklerinde gösterdiği tüm bu başarıları ile Midhat Paşa büyük bir ün kazanmıştır. Tuna vilayetinde gösterilen ilerlemelerden sonra Erzurum, Edirne, Bosna, Halep, Suriye ve Trablusgarp'ta da vilayet sisteminin uygulanmasına karar verilmiş, bir yıl içerisinde ise Bağdat ve Yemen dışında bütün İmparatorlukta Vilayetler Kanunu'na uygun bir örgütlenme gerçekleştirilmiştir. 1876 yılına kadar toplam yirmi yedi vilayet kurulmuştur.

Halkın yönetime siyasi katılımını önceleyen bu taşra deneyimi, Midhat Paşa'da, Osmanlı'nın tekrardan güçlenebilmesi için meşrutiyete ve anayasaya ihtiyaç duyulduğu inancını güçlendirmiştir (Ortaylı, 2006a, s. 330). Nitekim bu inanç Midhat Paşa'nın söylemlerine de yansımaktadır; "İmtizac-ı akvam'ı (farklı unsurları birbirine kaynaştırabilmeyi) başarmak için meşruti/anayasal rejim gereklidir. Hazırlanacak olan bu kanuni esasının amacı çeşitli ırk ve cinslerden mürekkep olan Devleti Osmaniye tebaasının müsavatıyla beraber, cümlesinin Osmanlı nam ve bayrağı altında birleşip toplanmasıdır. Eğer bütün bunlar gerçekleştirilebilirse umum ahali ve tebaa (...) kanuni esasi gereğince vaad olunan hürriyetin lezzetiyle fevkalade memnun, Müslim ve gayrimüslim herkesin kalbi devlet ve vatan gayretiyle dolacaktır." Bu bağlamda Midhat Paşa gerekirse kısmi federalizme gidilebileceğini savunmakta, ancak otonominin, ayrılıkçılığın bir ön adımı olmasına izin vermeyeceklerini vurgulamaktadır (Çetinsaya, 2009, s. 65).

Keza Midhat Paşa ve Halil Şerif Paşa'nın 1872'de yaptıkları öneri ile o dönemde yeni kurulmakta olan Almanya İmparatorluğuna benzer bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nu federal bir imparatorluk haline getirmeyi amaçlamaları da bu çabanın bir ürünüdür (Somel, 2009, s. 105). Osmanlı Birleşik Devletleri olarak kavramlaştırılabilecek bir örgütlenmeyi hedefleyen bu tasarıma göre federe bölgeler İstanbul'da federal bir kurulda temsil edileceklerdir. Böylelikle bir yandan federe bölgelerin ayrılıkçı otonomluğu Osmanlı vatandaşlığı içerisinde soğurulacak, bir yandan da merkezi hükümetin mutlak tahakküm gücü reddedilecektir. Bu düşüncenin ayrılıkçılığı engelleyerek eyleme geçirilmesindeki temel zorunluluk ise, Osmanlı vatandaşlığının içten ve istekli bir şekilde kabul edilmesidir.

Nitekim Osmanlı topraklarında bu kabulün nüvelerine rastlamak da mümkündür. Osmanlı Suriyesi'nin önemli aydınlarından Butros el Bustani'nin düşün dünyası bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Hayat evresinde Katolikliği ve Protestanlığı deneyimlemiş bir Hristiyan olan Bustani, kendisini bir Osmanlı yurttaşı olarak tanımlamakta, bunun yanında Suriye'yi kendi ana vatanı olarak kabul etmektedir. Bustani, Avrupa'nın farklı milletlerinin bir araya gelerek oluşturdukları Amerika Birleşik Devletleri benzeri bir yapının, Osmanlı içerisinde de deneyimlenebileceğini, her eyaletin farklı çıkarlarını ortaklaştırabilecek federatif bir sistemin Ermenileri, Rumları, Suriyelileri, Osmanlı çatısı altında birleştirebileceğini savunmuştur. Zira ona göre Doğu halkları ancak bir "anavatan" olarak Osmanlı'nın kendilerine sunduğu bu esnek idari yapı ve mutlak eşitliğin kanunla garanti altına alındığı sistem içerisinde büyük devletler arasında ayakta kalabilecek ve kendi vatanlarında ortak bir Osmanlı tasavvuru yaratabileceklerdir (Baktıaya, 2017, s. 256-261).

Bunun yanında Girit'te hayata geçirilen ve iki aşamalı seçimler ile birlikte farklı grupların nüfus oranlarına dayanan örgütlenme de Osmanlı Birleşik Devletleri tahayyülü bağlamında düşünülebilir. Bu düşüncenin daha sarıh bir örneği ise Ermeni cemaatinin kazandığı haklar üzerinden izlenebilmektedir. Keza 1863'te kabul edilen 'Ermeni milleti nizamnamesi' adeta otonom bir yönetimin anayasası niteliğindedir. Bu anayasa ile Ermeni cemaati Osmanlı kimliği içerisinde kendisine yeten bir statü kazanmakta, yüz kırk vekilden oluşan ve parlamentoyu andıran Ermeni Millet Meclisi ise, cemaati ilgilendiren tüm idari, yasal, ekonomik ve eğitim ile ilgili kararları belirleyebilme gücüne erişmektedir (Küçük, 2006: 401). Dönemin Ermeni Anayasasının yazarlarından Krikor Odyan Efendi yıllarca Midhat Paşa'nın danışmanlığını yapmış ve Osmanlı Anayasası tartışmalarına da bizzat katılmıştır (Davison, 1997a, s. 55).

Nitekim Midhat Paşa'nın hazırlamış olduğu anayasa taslağında da bahsi geçen federal yapının gerçekleştirilebilmesi için zorunlu olan Osmanlı vatandaşlığının çatı kimlik olarak sunulduğu ve tüm Osmanlı vatandaşlarının mutlak eşitlik içerisinde temel haklarının garantiye alındığı görülebilmektedir. Bu taslakta Midhat Paşa, "meşrutiyet yönetiminin benimsenmesi, sadrazamın başbakan ünvanını taşıması, bütün Osmanlı uyruklarının gireceği okullar açılması, saray harcamalarında önemli kısıntılara gidilmesi, imparatorlukta köle ticaretinin yasaklanması ve bütün saray kölelerinin azad edilmesi" (Davison, 1997b, s. 124-125) gibi vaatlerinin yanında, Hristiyanlar ile Müslümanların tam eşitliği, Hristiyanların sadrazamlığında içinde bulunduğu tüm makamlara getirilebilmesi, İstanbul'dan on altı, her vilayetten ise dörder kişinin seçimle gelecek oluşturacağı temsilciler meclisi, seçim ile gelen bu meclise karşı sorumlu olan bir kabine, Hristiyanların Müslümanlar aleyhinde mahkemelerde yapacakları tanıklıkların kabulü ve memurların ve hakimlerin haklarının teminat altına alınması gibi maddeleri de temel ilkeler olarak belirlemiştir (Davison, 1997b, s. 118). Ayrıca tüm vatandaşların orduya kabulü (Midhat Paşa, 1997, s. XXXIII), devletin dininin bulunmadığı gibi maddelerinde bu ilk taslakta yer aldığı söylenmektedir (Engelhardt, 2010, s. 374-376).

Tüm bu gelişmeler Midhat Paşa'nın imparatorluk içerisindeki grupları ikili bir mekanizma ile bir arada tutmaya çalıştığını bizlere gösterebilmektedir. Aslında bu ikili mekanizma birbirine bağımlı bir yapıyı da ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı topraklarında yaşayan her bir toplumun saygısını ve sadakatini sağlayabilecek hakların, mutlak bir eşitlik içerisinde kanunla garanti altına alınması iken, ikinci mekanizma bunu hayata geçirebilmek amacıyla merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin esnek bir yapıda birbirine bağlanmasını sağlayacak idari yapının oluşturulabilmesidir. Bundan dolayı reformlar eşitlik, bölge sakinlerinin refahının artırılması ve ayrılıkçılıktan uzak adem-i merkezîyetçilik üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim bu süreç Midhat Paşa'yı federal bir Osmanlı Birleşik

Devletleri düşüncesinin tüm milliyetçilik akımlarına rağmen hayat bulabileceğine inandırmıştır.

4. SONUÇ

Kanun-i Esasi, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan 1876'da ilan edilen iradeye uzanan spesifik yönetim aygıtları dizisinin bir yansımasıdır. Her iki belgenin de ortaya çıkışında baskın rol oynayan iki reformcu devlet adamı birbirini tamamlar şekilde, Osmanlı tebaasının tümünü kapsayan bir eşitlik üzerinden samimi vatanseverliğe dayalı Osmanlı vatandaşlığını icat etmiş, yerelde ve merkezde oluşturdukları yönetime katılım mekanizmalarıyla, yaratılan vatandaşta devleti sahiplenme bilincini oluşturmaya çalışmış ve en son anayasal bir organizasyon ile tüm vatandaşlık haklarını güvence altına almayı amaçlamışlardır. Bu süreçte dönemin ulus milliyetçiliğini önceleyen ruhuna karşı, federasyona kadar uzanabilecek bir imparatorluk milliyetçiliği antitez olarak ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun din üzerine kurgulanmış olan idari devlet aygıtı, Foucault'nun "yönetimsellik" olarak betimlediği, merkezine nüfusun yönetilmesini alan kurumlar, prosedürler ve düşünceler üzerinden dönüşüme uğratılmak istenmiştir.

Ancak Osmanlı topraklarında yaşayan tüm kimliklerin eşit bir şekilde birlikte yaşayabileceği ideası ve bunu gerçekleştirebilmek için oluşturulan mekanizmalar, o dönemde yaşamış insanların çoğunluğu açısından tasavvur edilememiştir. Bunun ilk nedeni bu anlayışın İmparatorluk içerisindeki küçük bir çehrede anlam kazanmasında saklıdır. Bu da tüm yükün birkaç devlet adamının ve aydının sırtına yüklenmesine sebep olmuştur. Ayrıca yıllarca toplumlar içerisinde kökleşmiş dine dayalı hiyerarşik millet anlayışının yeni bir mana ile değiştirilebilmesi düşünüldüğünden daha da güçtür.¹¹ Bu durum günümüzde dahi görünürlüğünü korumaktadır. Son ve en baskın neden ise 1835 yılında bir Hırvat gazetesinde bulunan "Milliyetsiz bir millet iskeletsiz bir vücut gibidir" (İnalçık, 2006b, s. 27) söylemi ile daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Birbirinden kopuk çoklu kimliklerin oluşturduğu bir imparatorluğa dönemin ulusalcı hegemon dünyasında yer kalmamıştır. Bu da Osmanlı vatandaşlığı düşününün olabilirliğine ket vurmuştur. Ancak yinede bu dönemde yapılan reformlar kendisinden sonrakileri etkileyerek yeni atılımların yapılmasına ön ayak olmuştur. Nitekim günümüzdeki birçok devlet kurumunun kuruluş tarihi bizleri Tanzimat dönemine geri götürebilmektedir.

¹¹ Bu konu ile ilgili şu hikaye oldukça ilgi çekicidir; Beyrut Valisi'nin Anayasa'nın ilanından sonra yaşlı bir şeyhten dua etmesini istemesi üzerine şeyhin "Muhammed'e inananların düşmanları oldukları için gavurları mahvedebileceğini, onları paçavraya çevireceğini, un ufak yapacağını, parça parça edeceğini" belirttiği dua sonrası müftünün şeyhin kulağına bir şeyler fısıldadığı ve şeyhin durumu toparlamak için "Büyük Allah'ım Müslümanların, Hıristiyanların ve Musevilerin düşmanları oldukları için gavurları mahvet" dediği söylenir (Davison, 1997b, s. 163). Ayrıca Islahat fermanının ardından yapılan duanın Müslümanları ön plana alarak gayrimüslimlerden, eşitlikten, reformlardan hiç söz etmemiş olması da dikkate değerdir. Nitekim Serasker Rüşdi Paşa bu durumu, tüm gece çalıştıktan sonra ortaya çıkan ürünün üzerine mürekkep hokkasının dikkatsizce devrilmesine benzetmektedir (Cevdet Paşa, 1953, s. 69).

KAYNAKÇA

- Aksan, V. H. (2011). “Savaş ve Barış”, *Cambridge Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu Cilt 3*, Kitap Yayınevi.
- Alkan, M. Ö. *Tarihte Yolculuk- Bölüm 1- Tanzimat Fermanı ve Dönemi Programı*, <https://www.youtube.com/watch?v=qDG1cpYPRpk&t=5s> 30.11.2017.
- Alkan, M. Ö. (2009). “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet’ Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içerisinde, İletişim Yayınları.
- Akyıldız, A. (2006). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları.
- Anıl, Y. Ş. (1995). *Osmanlı Döneminde İki Dava Şeyh Bedrettin ve Midhat Paşa Davaları*, Yapı Kredi Yayınları.
- Baktıaya, A. (2017), *Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları.
- Baykara, T. (1994). “Mustafa Reşid Paşa’nın Medeniyet Anlayışı”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*.
- Carr , E. H. (2015). *Tarih Nedir*, İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2009). “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet’ Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içerisinde, İletişim Yayınları.
- Davison, R. H. (1997a). *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1. Cilt*, çev. Osman Akınhay, Papirus Yayınevi.
- Davison, R. H. (1997b). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876 2. Cilt*, çev. Osman Akınhay, Papirus Yayınları.
- Engelhardt, E. (2010). *Türkiye’de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat*, Örgün Yayınevi.
- Findley, C. V. (2011). *Cambridge Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünya’da Türkiye Cilt 4*, Kitap Yayınevi.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Ayrıntı Yayınları.
- Gouges, O. D. “Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi” çev. Ece Göztepe, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2716.pdf> (29.11.2017)
- İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2006a). “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- İnalcık, H. (2006b). “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Kadıoğlu, A. (2008). *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık* içerisinde “Aydınlanma, Vatandaşlık ve Kadın: Türkiye Örneği”, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Kaplan, M. (2006). “Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Küçük, C. (2006). “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet” Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Maalouf, A. (2012). *Doğu’dan Uzakta*, çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları.
- Manneh, B. E. (2006). “Ali ve Fu’ad Paşa’ların Bab-ı Ali’deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2006). “Tanzimat Fermanı’nın Manası Yeni Bir İzah Denemesi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Mumcu, A. (1994). “Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*.
- Noviçev, A. D. (2006). “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları” *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2006a). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006b). “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (2015). *Midhat Paşa*, Divan Kitap.
- Paşa, C. (1953). *Tezakir 1-12*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Paşa, M. (1997). *Midhat Paşa’nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun*, editör:Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. V. (2006). “Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Meb’usan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama” *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içerisinde, Phoenix Yayınevi.
- Somel, S. A. (2009). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1Cumhuriyet’ Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içerisinde, İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1986). *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları.
- Uğurlu, N. (2010). *Türkiye’de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat* içerisinde, Örgün Yayınevi.
- Us, H. T. (1939). *Meclis-i Meb’usan 1877 Zabıt Ceridesi*.
- Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.